

12 NÁSILÍ A REVOLUCE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola přibližuje základní koncepty a přístupy k demokratizaci. Zabývá se koncepty demokratizačních vln, jež vymezil americký politolog Samuel Huntingoton. Přestože je mnohými autory tento koncept široce přijímán, není příliš shoda ohledně konečného počtu demokratizačních vln a protivln. Tuto kritiku kapitola rovněž přibližuje. V rámci teorie tranzice se kapitola snaží přiblížit jednotlivé aspekty a soustředí se zejména na komunistické režimy ve střední a východní Evropě. Kapitola se soustředí také na násilné a revoluční formy, spojené s přechody k demokracii

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je podat ucelený přehled o formách přechodů k demokracii. Kapitola si také klade za cíl změřit se na násilné a revoluční formy přechodu z nedemokratického politického systému.

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

2 hodiny

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Klíčová slova: násilí, revoluce, přechody k demokracii, demokratizace, vlny demokratizace, komunismus.

12.1 Úvod

Kapitola přibližuje základní koncepty a přístupy k demokratizaci. Zabývá se koncepty demokratizačních vln, jež vymezil americký politolog Samuel Huntington. Přestože je mnohými autory tento koncept široce přijímán, není příliš shoda ohledně konečného počtu demokratizačních vln a protivln. Tuto kritiku kapitola rovněž přibližuje. V rámci teorie tranzice se kapitola snaží přiblížit jednotlivé aspekty a soustředí se zejména na komunistické režimy ve střední a východní Evropě. Kapitola se soustředí také na násilné a revoluční formy, spojené s přechody k demokracii

12.2 Výkladová část

Atilla Ágh výstižně označuje přechody k demokracii za „chaotické období s koexistencí dvou systémů, starého a nového.“¹ V období bezprostředního úpadku starého režimu následuje chaos, ve kterém se jednotliví aktéři snaží redefinovat podobu společnosti, přičemž jejich zájmy často mohou být protichůdné a je jen velmi obtížné odhadnout budoucí politický a společenský vývoj těchto společností. Rovněž dílčí faktory, které zapříčinily rozklad vládnoucího nedemokratického režimu a pod jejichž vlivem se dané společnosti ocitly v tranzitivním období, jsou velmi rozmanité. Tranzice nemusí představovat krátké období, jak uvádějí J. Linz spolu s A. Stepanem, „tranzice může začít a nemusí být dokončena.“² Navíc platí, že země, které se ocitnou v tranzici, se nemusejí nutně demokratizovat, přičemž „konsolidovaná demokracie je jedním z možných výsledků, které nastanou po kolapsu autoritářského režimu.“³ Mezi autory zabývajícími se problematikou demokratizace převažují tři základní přístupy k tomuto fenoménu:

1. „Modernizační přístup, který se soustředí na sociální a ekonomické požadavky, jež jsou spojeny s existujícími liberálními demokraciemi nebo s úspěšnou demokratizací.
2. Tranzitivní přístup, který se soustředí na politické procesy a iniciativy a volby elit, jejichž kroky vedou z autoritativní vlády směrem k liberální demokracii.
3. Strukturální přístup, který se soustředí na měnící se struktury moci favorizující demokratizaci.“⁴

¹ ÁGH, Atilla: *Globalization and Central-East European Countries' Democratization: The Fourth Wave*. In: MARKOWSKI, Radosław – WNUK-LIPIŃSKI, Edmund (eds.): *Transformative Paths in Central and Eastern Europe*. Warsaw 2001, s. 98.

² LINZ – STEPAN: c. d., s. 4.

³ ŽENÍŠEK, Marek: *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň 2006, s. 18.

⁴ POTTER, David: *Explaining Democratization*. In: POTTER, David a kol.: (eds.) *Democratization*. Cambridge 2008, s. 10.

Představitelem prvního přístupu je Seymour Martin Lipset. Zabýval se především sociálními a ekonomickými faktory a celkovou úrovní rozvoje, který vyústil ve směřování k demokracii dané společnosti. Dankward Rustow se jako první zabýval rolí politických elit a jejich strategií vůči demokratizačním změnám. Je považován za prvního představitele tranzitivního přístupu. Barington Moore a Anthony Gidens jsou řazeni k poslednímu zmíněnému přístupu.⁵ Další části kapitoly se budou uvedeným přístupům věnovat.

12.2.1 DEMOKRATIZACE A DEMOKRATIZAČNÍ VLNA

Autoři, věnující se přechodům k demokracii, rozvažují o problému v širších souvislostech, za které jsou považovány demokratizační vlny. Tento pojem byl vymezen Samuelem Huntingtonem. „Termínem demokratizační vlna se označuje skupina přechodů od nedemokratických vládních režimů k režimům demokratickým, k nimž dochází v nějakém ohraničeném časovém období a je jich podstatně více než přechodů opačným směrem, které se odehrají v témž období. Součástí takové vlny bývá obvykle také liberalizace nebo částečná demokratizace politických systémů, které se plně demokratickými prozatím nestanou.“⁶ Zároveň určil, že dosud proběhly tři vlny demokratizace, po jejichž odeznění následují protivlny ovlivňující některé demokratické státy k přechodu k nedemokratickým systémům. Poslední, třetí vlna demokratizace, započala v roce 1974⁷ a tento proces dosud nebyl ukončen.⁸

Někteří autoři přehodnotili počet demokratizačních vln, které se uskutečnily v minulosti. Příkladem může být Michael McFaul, který stanovuje celkem čtyři demokratizační vlny, či maďarský politolog Atilla Ágh, který jich určuje celkem pět. Přesto vidí přínos S. Huntingtona především v tom, že „objevil základní spojitost mezi globalizací a demokratizací.“⁹ Hlavním důvodem, proč Michael McFaul i Atilla Ágh vymezují více demokratizačních vln, je, že rozdíl mezi jižní Evropou, Latinskou Amerikou a střední a východní Evropou považují tito autoři za velice značné. Zatímco pro Michaela McFaula představují postkomunistické země čtvrtou vlnu,¹⁰ pro Atillu Ágha dokonce ani skupina postkomunistických zemí nemůže být brána jako homogenní, protože představuje tři velmi

⁵ POTTER: c. d., s. 11 – 22.

⁶ HUNTINGTON, Samuel P.: *Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno 2008, s. 24.

⁷ Tamtéž, s. 13.

⁸ WIATR, Jerzy: *Europa pokomunistyczna. Przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*. Warszawa 2006, s. 60.

⁹ ÁGH: c. d., s. 94.

¹⁰ McFAUL, Michael: *The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World*. In: *World Politics*, 54, 2002, č. 2, s. 213.

odlišné regiony, a to země střední Evropy, Balkánu a východní Evropy. U zemí střední Evropy, kam Ágh řadí „Polsko, Česko, Slovensko Maďarsko, Slovinsko a Chorvatsko, se ukazuje, že čím více se vzdalují od počátku 90. let, jsou podstatněji odlišné od demokratizací v jižní Evropě a Latinské Americe, které proběhly ve skutečné třetí vlně. Ve stejné míře, středovýchodoevropské demokratizace jsou stále více a více rozdílné od budoucích balkánských a východoevropských transformací, které můžeme považovat za nadcházející pátou vlnu za několik dekád.“¹¹ Pohled Samuela Huntingtona brání polský sociolog Jerzy Wiatr, jenž se domnívá, že čtyři nebo dokonce více vln demokratizace, by mohlo zásadně narušit Huntingtonův koncept, protože každá demokratizační vlna je poté následována zpětnou protivlnou, která má za následek další vlnu demokratizace. Jerzy Wiatr upozorňuje, že žádnou protivlnu jsme dosud nezaznamenali.¹² Z výrazné odlišnosti mezi komunistickými zeměmi a státy jižní Evropy a Latinské Ameriky vyplývají i rozdíly ve schopnosti daných režimů vyrovnat se s nepříznivými faktory, které ohrožovaly jejich moc. Pro komunistické režimy platí, že jejich kontrola nad společnostmi a schopnost bránit svou mocenskou pozici byla daleko výraznější a z tohoto důvodu se zde případné změny mohly projevit až v pozdějším období.

Samuel Huntington uvádí pět změn v nedemokratických společnostech, které vedly k demokratizaci:

- 1) „Prohlubující se problémy legitimacy autoritářských systémů ve světě, kde se demokratické hodnoty těšily obecné popularitě, závislost legitimacy těchto režimů na jejich výkonnosti a úpadek takové legitimacy v důsledku vojenských porážek, hospodářského selhávání a ropných krizí let 1973-1974 a 1978-1979.
- 2) Bezprecedentní celosvětový hospodářský růst šedesátých let dvacátého století, v jehož důsledku došlo v mnoha zemích ke vzestupu životní úrovně většiny obyvatel, ke zvýšení kvality vzdělání a k výraznému nárůstu počtu příslušníků městské střední třídy.
- 3) Nápadné změny doktríny i činnosti katolické církve, které se poprvé projevily v průběhu Druhého vatikánského koncilu v letech 1963–1965, a související proměna řady národních církví z obhájců statu quo v odpůrce autoritářství a obhájece sociálních hospodářských a politických reforem.
- 4) Změny v politice vnějších činitelů včetně nového postoje Evropského společenství k možnosti přijímání dalších členů, k níž došlo v šedesátých letech, zásadní proměny zahraniční politiky Spojených států po roce 1974, odkdy se jejím významným prvkem

¹¹ ÁGH: c. d., s. 94.

¹² WIATR: c. d., s. 61.

stalo prosazování lidských práv a demokracie v jiných zemích a Gorbačovova dramatická změna sovětské politiky a s ní související rezignace na udržování sovětské říše, k níž došlo na konci osmdesátých let, a

- 5) ‚lavinový efekt‘ neboli ‚inspirace příkladem‘, jež poskytovaly první přechody k demokracii v rámci třetí vlny posilující ty, kdo v jiných zemích usilovali o podobné změny režimu, a poskytující jim vhodné modely (to vše bylo navíc ještě posíleno novými prostředky mezinárodní komunikace).“¹³

U demokratizací ve střední a východní Evropě byl navíc lavinový efekt v porovnání s jinými zeměmi výraznější.¹⁴ Atilla Ágh se dokonce domnívá, že země střední a východní Evropy „velmi intenzivně ovlivnily jedna druhou v jejich demokratické tranzici.“¹⁵

12.2.2 1.1.1 LEGITIMITA

Ústředním problémem upadajících komunistických režimů ve střední a východní Evropě byla klesající míra legitimacy. Anna Grzymała-Busse poukazuje na neschopnost komunistických stran svou ideologií a programem zaujmout širší společnost.¹⁶ Jak dále uvádí Samuel Huntington, problémy, kterým čelily komunistické strany, byly velmi komplexní: „Jak se ve státní byrokracii šířila stagnace a socioekonomická nerovnost se upevňovala, ztrácela ideologie přitažlivost. Navíc začala být právě komunistická ideologie vážnou překážkou hospodářského rozvoje, takže režimu znemožňovala legitimovat se na základě hospodářské výkonnosti. V komunistických státech tudíž marxismus-leninismus ideologickou legitimitu sice zpočátku poskytoval, ale když postupem času jeho schopnost tak činit klesala, táž ideologie komplikovala komunistickým režimům snahu zajistit si legitimitu založenou na hospodářské výkonnosti.“¹⁷ Jerzy Wiatr upozorňuje na dlouhodobou stagnaci komunistických států v 80. letech 20. století. Za nejdůležitější příčiny považuje především neefektivitu ekonomického systému, příliš velké výdaje na zbrojení a neexistenci demokracie v těchto zemích.¹⁸

¹³ HUNTINGTON: c. d., s. 52

¹⁴ Tamtéž, s. 106.

¹⁵ ÁGH: c. d., s. 95.

¹⁶ GRZYMAŁA-BUSSE, Anna: *The Programmatic Turnaround of Communist Successor Parties in East Central Europe, 1989-1998*, In: *Communist and Post-Communist Studies*, 35, 2002, č. , s. 53.

¹⁷ HUNTINGTON: c. d., s. 55.

¹⁸ WIATR: c. d., s. 62.

Samuel Huntington se domnívá, že „legitimita většiny režimů klesá úměrně době, po níž jsou u moci, v důsledku nutnosti přijímat rozhodnutí, jež mnohým nejsou po chuti, nesplněných slibů a rostoucí nespokojenosti obyvatelstva.“¹⁹ Na rozdíl od nedemokratických režimů demokratické systémy mají schopnost samy sebe obnovovat pomocí pravidelných voleb, na jejichž základě je novým politickým proudům umožněno prosadit se.²⁰ Některé nedemokratické režimy měly schopnost obměňovat vedoucí představitele.

12.2.3 1.1.2 AKTÉŘI A ZPŮSOBY PŘECHODU

Jednotliví autoři, navazující na tranzitivní přístup, jako například Philippe Schmitter, Terry Lynn Karl²¹, Samuel Huntington nebo Adam Przeworski se zabývají interakcí mezi opozicí a vládnoucími elitami, které vytvářejí odlišné modely přechodu.²² Nejznámější typologie přechodů k demokracii pochází od autorské dvojice Terry L. Karl a Phillipe Schmitter, kteří na základě interakce vládnoucích elit a ovládaných mas vymezili čtyři typy přechodů a sice „pakt, vnucení, reformu a revoluci.“²³ Michael McFaul v této souvislosti uvádí, že „pakty získaly nejvíce teoretické pozornosti,“²⁴ a zároveň poukazuje na skutečnost, že mezi většinou autorů převažuje názor, že pakt uzavřený mezi vládnoucími elitami a opozičními představiteli zvyšuje šance dané země k úspěšnému přechodu k demokracii.²⁵ Pakt představuje „variantu přechodu k demokracii, v němž jsou iniciátorem změn elity, které se shodnou na kompromisech vyhovujících všem zúčastněným silám.“²⁶ Reforma narozdíl od paktu vychází „zdola“, tzn. od mas, a přinutí stávající elity ke změně systému. Třetím typem je podle této autorské dvojice vnucení. „Přechody k demokracii pomocí vnucení mají podobu přechodů shora. Zahrnují v sobě rozhodnutí elity nedemokratického režimu být hlavním iniciátorem změn.“²⁷ Srbský případ lze v této typologii do tohoto modelu také zahrnout. Posledním typem je revoluce, kdy nespokojené masy povstanou proti stávajícímu režimu.²⁸

Rovněž Jerzy Wiatr se zabývá interakcí aktérů a mezi modely přechodů ve střední a východní Evropě uvádí, že „z dosavadních zkušeností úpadku komunistických systémů SSSR

¹⁹ HUNTINGTON: c. d., s. 55.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Terry Lynnová Karlová

²² McFAUL: c. d., s. 216.

²³ ŽENÍŠEK: c. d., s. 73.

²⁴ McFAUL: c. d., s. 216.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ ŽENÍŠEK: c. d., s. 74.

²⁷ Tamtéž, s. 75.

²⁸ Tamtéž.

a evropských komunistických států je možné dojít k závěru, že se změny odehrávaly pěti velmi rozdílnými způsoby. Byly to: 1) sjednaná reforma systému 2) kapitulace a odevzdání moci 3) revoluce 4) reforma bez vyjednávání 5) rozpad federálního státu.“²⁹ Jerzy Wiatr souhlasí s Adamem Przeworskim a rovněž uznává vymezení vládnoucích elit na reformátory a tvrdé, či konzervativní zastánce stávajícího systému. Podobným způsobem uznává rozdělení opozice na dva základní proudy, z nichž první představuje umírněnou opozici a druhý radikální.³⁰ Jejich vzájemná interakce vytváří odlišné způsoby přechodu. Dawid Potter uvádí ještě další skupinu, která se podle některých autorů může objevit v opozičním táboře, a tu tvoří oportunisté. Představují bývalé přívržence režimu, kteří nezastávají žádné výraznější požadavky na demokratizaci, ale doufají, že ze změn získají výhody.³¹ Hlavní podmínkou úspěšného přechodu k demokracii, kterou uvádí Dankward Rustow ve svém článku z roku 1970, je národní jednota, přičemž „většina občanů v budoucí demokracii nesmí mít pochybnosti ani mentální zábrany v určení, ke které komunitě náleží.“³² Tato situace podle něj z budoucí možné demokratizace vylučuje především země, kde je neustálá hrozba secesionizmu.³³

ZÁVĚR

Demokratizační vlny představují velmi zásadní koncept, jenž je politology využíván. Přesto neexistuje shoda ohledně celkového počtu vln a protivln. Kapitola také představuje základní přístupy k demokratizaci, kterými jsou modernizační, tranzitivní a strukturální přístup.

QUESTIONS

Kontrolní otázky

- 1) Který badatel vymezil tzv. demokratizační vlny.
- 2) Uveďte, faktory, na které se zaměřuje modernizační přístup

²⁹ WIATR: c. d., s. 71.

³⁰ Tamtéž.

³¹ POTTER: c. d., s. 15.

³² RUSTOW, Dankward A.: *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*. In: *Comparative Politics*, 2, 1970, č. 3, s. 350.

³³ Tamtéž, s. 350 – 351.

ANSWERS

- 1) Samuel Huntington
- 2) Na sociální a ekonomické požadavky, jež jsou spojeny s existujícími liberálními demokraciemi nebo s úspěšnou demokratizací.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Mezi autory zabývajícími se problematikou demokratizace převažují tři základní přístupy k tomuto fenoménu:

„Modernizační přístup, který se soustředí na sociální a ekonomické požadavky, jež jsou spojeny s existujícími liberálními demokraciemi nebo s úspěšnou demokratizací.

Tranzitivní přístup, který se soustředí na politické procesy a iniciativy a volby elit, jejichž kroky vedou z autoritativní vlády směrem k liberální demokracii.

Strukturální přístup, který se soustředí na měnící se struktury moci favorizující demokratizaci.“

Autoři, věnující se přechodům k demokracii, rozvažují o problému v širších souvislostech, za které jsou považovány demokratizační vlny. Tento pojem byl vymezen Samuelem Huntingtonem. „Termínem demokratizační vlna se označuje skupina přechodů od nedemokratických vládních režimů k režimům demokratickým, k nimž dochází v nějakém ohraničeném časovém období a je jich podstatně více než přechodů opačným směrem, které se odehrají v témž období. Součástí takové vlny bývá obvykle také liberalizace nebo částečná demokratizace politických systémů, které se plně demokratickými prozatím nestanou.
